

A Multilingual Dictionary of Maxims and Proverbs

A Multilingual Dictionary of Maxims and Proverbs

Edited by

Panos Karagiorgos

Cambridge
Scholars
Publishing

A Multilingual Dictionary of Maxims and Proverbs

Edited by Panos Karagiorgos

This book first published 2017

Cambridge Scholars Publishing

Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne, NE6 2PA, UK

British Library Cataloguing in Publication Data

A catalogue record for this book is available from the British Library

Copyright © 2017 by Panos Karagiorgos

All rights for this book reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright owner.

ISBN (10): 1-4438-7330-6

ISBN (13): 978-1-4438-7330-7

CONTENTS

Introduction	vii
Εισαγωγή	xvii
Einleitung	xxvii
Maxims and Proverbs	1
Bibliography	79
Indices	
Greek	85
English	89
French	92
German	96
Italian	99
Spanish	102
Swedish	105
Dutch	109
Russian	113
Opinions of <i>Greek Maxims and Proverbs</i>	117

INTRODUCTION

The origin of maxims and proverbs

This book contains 300 Greek maxims and proverbs with their equivalents or near equivalents in eight European languages: English, French, German, Italian, Spanish, Swedish, Dutch, and Russian.

The great English poet Percy Bysshe Shelley (1792-1822), acknowledging the indebtedness of European culture to ancient Greek culture, wrote in the Preface to his lyrical drama *Hellas* (1821):

We are all Greeks – our laws, our literature, our religion, our arts have their roots in Greece. But for Greece, Rome, the instructor, the conqueror, or the metropolis of our ancestors would have spread no illumination, with her arms, and we might still have been savages, and idolaters;¹

The above statement of the great English romantic poet is true of Greek maxims and proverbs as regards their adaptation and assimilation by the principal European languages. During the Renaissance, thanks to the translation of Greek proverbs and maxims rendered into Latin by the renowned Dutch humanist Erasmus of Rotterdam (1467-1536), they were made known and gradually became part of everyday speech of the new European languages.

Proverbs, together with fables, legends, folktales, folksongs and riddles, belong to every spoken language. They have been handed down by word of mouth from generation to generation, until they were recorded and became a folklore treasure for posterity. Maxims are short sayings, rules for sensible behaviour, usually attributed to a wise person or recorded by a poet, philosopher or other prominent person, while proverbs are anonymous.

The earliest collections of proverbs can be traced back as far as ancient Egypt, circa 2500 BC. The *Old Testament* attributed some 900 proverbs to King Solomon of Israel.

The first person, however, to engage more systematically in the collation and classification of proverbs was the Greek philosopher Aristotle (384-322 BC). According to the neo-Platonic philosopher Synesius (AD 370-413), Aristotle considered proverbs a survival of an

older wisdom: Proverbs are... elements of old philosophy which survived thanks to their brevity and dexterity.²

The Greek philosopher Aristotle in his *Rhetoric* gives us the following definition of proverbs:

A proverb is a type of metaphor... If a man, for instance, introduces into his house something whereby he expects to benefit, but afterwards finds himself injured instead, he is reminded of the Carpathian and the hares; for both have experienced the same misfortunes.³

The philosopher is here referring to the case of an inhabitant of the island of Carpathos, who, in the hope of gaining from it, introduced a brace of hares on to the island. The hares, however, multiplied so rapidly that they devoured all the crops on the island!

Closely related to proverbs are maxims or sayings, which differ from proper proverbs, although the borderline between proverbs and maxims is not clearly discernible. A pure proverb, however, has a metaphorical meaning. It says one thing and it means another. There has been much discussion, and disagreement, among modern paroemiographers on the subject, but Aristotle had already clarified the point by stating laconically: "Some proverbs are also maxims."⁴

Following Aristotle's example, more than half a dozen authors and scholars in antiquity dealt with proverbs, either collecting or commenting on them, namely: Theophrastus, Aesop, Daemon, Aristophanes of Byzantium, Didymus of Alexandria, Lucius of Tarra (Crete), Plutarch and Zenobius. To these must be added the Byzantine philosopher and scholar Michael Psellos, the historian Michael Choniatis, the monk Maximus Planoudis, the Bishop Eustathios of Salonica, and the monks Michael Apostolis and Parthenios Katzioulis.

The spread of ancient Greek proverbs in various European countries, as mentioned above, is due to Erasmus. In his work *Adagiorum collectanea*, which was written in late Latin and was published in Paris in 1500, Erasmus translated over 3,000 Greek and Roman apophthegms and proverbs. This extremely popular collection made a handy compendium of folk wisdom. The book was so popular that in 70 years it went to 120 editions.

The proverbs included in Erasmus' work were widely read by educated people of Europe in Latin, which was the international language of that time. Later the proverbs were translated, either word for word or slightly modified, and were incorporated into the new European languages. This explains the phenomenon of many ancient Greek proverbs commonly found in many European languages. So, the ancient Greek proverb Μία

χελιδών έαρ ου ποιεί, for instance, rendered in Latin is: Una hirundo non efficit ver, in English: One swallow does not make a summer, in French: Une hirondelle ne fait pas le printemps, in German: Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer, in Italian: Una rondine non fa primavera, in Spanish: Una golondrina no hace verano. Naturally, to such proverbs many others were gradually added, created by the people of each nation. In a later, enlarged edition of the same work which was published posthumously in London (1550) under the title *Adagiorum D. Erasmi Roterdami epitome*, the great scholar and humanist wrote:

The first to dedicate a work on the collection of proverbs was Aristotle. After him came Chrysispos, Zenodotus and Cleanthis. There are some collections attributed to Plutarch. Athenaeus mentions among the paroemiographers Clearchos of Soli and Aristides, and then Zenodotus, who collected the proverbs of Didymus and of Tarreus. In the comments on Demosthenes mention is made of the proverbs of Theophrastus. A certain Mychon is also mentioned as a paroemiographer, also a Daemon. There exists finally the collection of Diogenianus to which many were added by Hesychios and Suida, attributed to some Tzetis.⁵

Two years after Erasmus' death appeared the earliest English collection, *Proverbs or adagies with newe additions gathered out of the Chiliades of Erasmus* by J. Taverner (London, 1539). This was followed by J. Heywood's *Dialogue conteinyng the number in effect of all the proverbes in the englishe tongue* (London, 1546), T. Draxe's *A treasure of ancient adagies* (London, 1616), G. Herbert's *Outlandish Proverbs* (1640), and D. Fergusson's *Scottish Proverbs* (1641).⁶

During the Turkish occupation of Greece (1453-1821), when learning was restricted to the Greek centres of the Diaspora in various European cities (Venice, Paris, Vienna, Moscow), no printed book related to proverbs appeared in Greece; but numerous manuscript collections were made (N. G. Politis mentions 139 titles), the most significant of which was Parthenios Katzioulis' collection in 1715. He recorded more than 700 proverbs originating from Ioannina, Epirus and the surrounding region.⁷

About the year 1650 the Dutch scholar Levinius Warner, who served as a diplomat in Constantinople, through his association with the educated Greeks living there, collected more than 750 Modern Greek proverbs. These were edited by D. C. Hesseling, and appeared in the monumental, four-volume work on the proverbs of the Greek people, published by N. G. Politis in Athens in 1899-1902.⁸ Politis (1852-1921) himself made an important contribution to the study of Greek proverbs; he was also the first

scholar to introduce folklore studies into Greece. Other eminent scholars of Greek Folklore were St. Kyriakidis and G. Megas.

In America, the name of Benjamin Franklin (1706-1790), inventor, scholar and politician, is closely linked to American proverbs. Over a period of 25 years (1733-1758) he published the annual *Poor Richard's Almanack*, in which he included a number of old proverbs as well as many of his own.⁹

Of the contemporary foreign scholars who treated the Greek proverbs at great length, mention should be made of the Swedish paroemiographer Reinhold Strömberg whose book on ancient Greek proverbs has been published in Göteborg in three languages: Swedish (1949), English (1954), and in German (1961).

During recent years significant contributions to Greek folklore studies and to proverbs in particular have been made by two eminent folklore scholars, Demetrios Loukatos and Michael Meraklis.

Proverbs are short pithy statements of homely pieces of wisdom, philosophy or advice which have passed into general use. They are often expressed in metaphor, rhyme or alliteration, and refer to some common human experience. There are moral, weather, medical, legal etc. proverbs. These folk sayings are often satirical or mocking in intention. A great percentage of proverbs (95%) are written in verse. Some of them are contradictory and, in order to better understand them, one should bear in mind that they express the same outlook that prevailed some centuries ago. Some proverbs present slight grammatical irregularities or are dialectal.

The word proverb (*παροιμία*, paroemia), in Latin *proverbium*, occurs for the first time in Aeschylus' play *Agamemnon* (lines 264-265), written in 458 BC. Hesychios of Alexandria, the most important Greek lexicographer, who lived during the fifth century AD, wrote: "A proverb is a statement useful to life which is said along the road, *i. e.*, a by-the-way saying; for *oimos* means road." Commenting on this statement, Demetrios Loukatos, Folklore Professor at the University of Ioannina, explained:

The proverb was therefore something of an accompaniment or auxiliary element for the people, either in the course of their talking, or in the course of their lives.¹⁰

Another theory about the etymology of the word paroemia is that it is made up of the preposition *παρά* (near, by) and the word *οίμος* (*oimos*), which in ancient Greek meant *way, road* (*cf.* *προοίμιον*, preamble). In antiquity there was a custom to engrave short, succinct slogans on the marble under the statuettes, the *hermes* (*ερμῆς*), of the god Hermes, protector of pedestrians. These statuettes were posted in central spots,

crossroads and other central places of cities to guide strangers. Such slogans, and brief, wise statements, gradually became popular and passed from mouth to mouth as proverbs.¹¹

Proverbs contain keen observations of everyday life, constitute popular philosophy of life, and provide an insight into human behaviour and character. They survived thanks to their brevity, their rhyme and rhythm which delighted the ear and helped the memory. Of the many definitions of the proverb offered it is worth citing here the one by Demetrios Loukatos:

A proverb is a short verse or prose sentence that expresses vividly and often allegorically a wise opinion, an ascertainment, an advice, and which is repeated in everyday conversation as an argument or example.¹²

Proverbs are distinguished from proverbial expressions since the latter have no self-sufficiency and are not related to fables. The proverbial expressions have been pronounced by certain individuals in certain situations and since then they have been repeated and gradually have become popular.

The use of proverbs and maxims in literature

Sporadic use of proverbs was made both by the two great poets of antiquity, Homer and Hesiod (8th century BC), and by the comedy writers, Aristophanes, Aesop and Menander. The Fathers of the Church and the Byzantine writers used proverbs in their writings. John Chrysostome, Archbishop of Constantinople (398-404) called proverbs “wise words” adding “one should not hold in contempt popular proverbs, if they have something which is wise.”¹³

The use of maxims and proverbs in literature is a long established scholarly feature. Impressive and thorough examinations have been done and dissertations have been written on authors of international reputation such as Aristophanes, Euripides, Dante, Chaucer, Cervantes, Shakespeare, Rabelais and Goethe.¹⁴ These authors, among their other literary devices, have employed maxims, proverbs, especially proverbs, proverbial expressions and proverbial comparisons either integrating them into their texts or alluding to them.

In English literature Geoffrey Chaucer (c. 1340-1400), who is considered the father of English poetry, made use of many proverbs in his long poems.¹⁵ In particular, the use of proverbs was at its height during the sixteenth and seventeenth centuries. The Elizabethan playwrights, John Lyly (c. 1554-1606)¹⁶ and Ben Jonson (1572-1637)¹⁷ made abundant use

of proverbs in their plays. Above all, the great dramatist William Shakespeare (1564-1616) embellished his plays with proverbs. He used proverbs to form the titles of two of his comedies: *All's Well that Ends Well* and *Measure for Measure*. In his celebrated tragedies, *Romeo and Juliet* and particularly in *Hamlet* (Scene 5, Act I), he used a series of proverbs.¹⁸ His contemporary, Michael Drayton (1563-1631), under the title "To Proverbe" wrote a sonnet in dialogue form into the text of which he incorporated ten proverbs.¹⁹

During the early nineteenth century, after the revival of interest in folklore, which was brought about by the Romantic Movement, two eminent novelists, Sir Walter Scott (1771-1832)²⁰ and Charles Dickens (1812-1870)²¹ incorporated a considerable number of proverbs into their many and popular novels. Proverbs can be found also in Lewis Carroll's *Alice in Wonderland* (1865). Reflecting on folk culture, the more systematic study during the twentieth century shows renewed interest in the proverbs. Lawrence Durrell in his *Bitter Lemons* uses three Greek Cypriot proverbs.²²

In French literature François Villon (1431-1463?) among his famous ballads included one under the title "Ballade des proverbes" consisting of 36 proverbs. François Rabelais (1494-1553) wrote a chapter of proverbs in his *Gargantua et Pantagruel* (1532). Jean de la Fontaine (1621-1695) also made use of proverbs in his works.

In German literature the most systematic collection of proverbs was made by Egbert von Lüttich about the year 1023; proverbs, however, can be traced down as early as the ninth century in *Hildebrandslied*. The monk Notker Labeo, who lived during the eleventh century, made use of a number of moralistic proverbs. The fifteenth and sixteenth centuries, however, can be regarded as the heyday of German proverbs. Writers and orators, like Sebastian Brant, Hans Sachs and Martin Luther, made use of proverbs in their works. In the seventeenth century two names are outstanding: Angelus Silesius and the renowned medieval novelist Johann Grimmelshausen (1622-1676). In 1529 three hundred of the most common proverbs collected by Johannes Agricola were published in Hagenau. Although proverbs lost a lot of their reputation in the Age of Enlightenment, as a result of their overwhelmingly medieval origin, they were by no means neglected by classical authors such as Lessing, Schiller and Goethe.²³ In modern times, the most prominent literary figure who made use of proverbs in his works is the playwright and poet Bertolt Brecht (1898-1956).

In Italian literature proverbs are found in addition to Dante's *La Divina Comedia*, completed shortly before the poet's death in 1321, also in Luigi

Pulci's poem *Il Morgante* (1484). The poet Giuseppe Giusti (1809-1850) collected 3,000 proverbs, *Raccolta dei proverbi toscani* (Florence, 1853) which were published posthumously. This collection was followed by Niccolò Tommaseo's *Proverbi italiani* (Milano, 1858). Stressing the importance of proverbs Tommaseo placed them after the Bible. In his words:

Se tutti si potessero raccogliere e sotto certi capi ordinarei proverbi d'ogni popolo e d'ogni età, colle varianti di voci, d'immagini e di concetti, questo, dopo la Bibbia, sarebbe il libro più gravido di pensieri.²⁴

Many proverbs can be found in Giovanni Verga's Sicilian novels.

Proverbs and sayings of this kind hold a high place in Spanish literature. The *refranes*, *adagios* and *proverbios* are very popular in Cervantes' (1547-1616) masterpiece, *Don Quixote* (1605). When Sancho Panza began a tale, Don Quixote interrupted him saying "Leave off your proverbs; go on with your story." Sancho said "All tales must begin in this way."

Numerous are the *refranes* in Lope de Vega's (1562-1635) *La Dorotea* (1634). Other eminent Spanish writers who made use of proverbs are Fernan Caballero (1796-1877), Benito Pérez Galdóz (1843-1920), who is regarded as the best novelist after Cervantes, Miguel Delibes (1920-2010) and Camilo José Cela (1916-2002), Nobel Prize winner, 1989. The Spaniards take warm pride in the numerous wise sayings that abound in their language.²⁵

In Modern Greek literature the presence of proverbs in the works of certain of the most eminent poets and prose writers is marked. The poet Costis Palamas (1851-1943), for instance, on the occasion of the publication of Politis' great collection of proverbs, recommended the study of proverbs and considered them a kind of poetry. "Proverbs deserve to be analysed as linguistic monuments that one day will benefit the philosopher and the poet," he stated.²⁶ Palamas, in a sonnet entitled "The Fathers", praising Politis' contribution to the study of proverbs, wrote:

And you reveal the marble face of the brief, reticent proverb,
by giving it meaning and voice.²⁷

In the poems of C. P. Cavafy (1863-1933), although there are no proverbs used verbatim, there are, however, many proverbial echoes.²⁸ Nikos Kazantzakis (1883-1957) also used a number of proverbs in his popular novels *Alexis Zorbas* and *Captain Michalis*; in the latter at least 50 proverbs have been identified and enumerated.²⁹ Finally, Giannis Ritsos (1909-1990), in a poem based on the proverb *If there is fire in your*

neighbourhood, wait for it in your own house, concludes: Nobody nowadays is far from fire.³⁰

This collection contains both ancient Greek maxims and proverbs and Modern Greek proverbs alike in order to demonstrate the continuity of Greek tradition. Of the recorded proverbs there are various variants but the most common of them have been selected. The entries are arranged in alphabetical order including a key-word index at the end of the book.

It is hoped that this multilingual collection of Greek maxims and proverbs will interest the readers in general but be of special value to students and translators of the main European languages.

I would like to thank the following persons for their help: Ramona Wühler, Caroline Koeder, Gunilla Wernar, Aleksei Shipulin and Erasmia Stamatiadou.

Notes

- ¹ Shelley, *Poetical Works*. Edited by Th. Hutchinson, Oxford University Press, 1991, p. 447.
- ² Fragm. 13 (*cf.*, *Metaph.*, λ 8).
- ³ *Art of Rhetoric*, 1413a, 17-20 (Trans. J. H. Freese) Loeb Clas. Libr., London, 1926.
- ⁴ *Ib.*, 1395a 19.
- ⁵ As referred to by A. Arthaber, *Dizionario comparato*, Milano, 1995, p. x.
- ⁶ J. Simpson, *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs*, 2nd edition, 1992, pp. 286-88.
- ⁷ See the Introduction in my bilingual (English/Greek) publication, *Greek and English Proverbs*, Corfu, 1999, pp. 5-10.
- ⁸ *Proverbs*, I - IV, Athens, 1899-1902 (in Greek).
- ⁹ W. Mieder, *English Proverbs*, Ph. Reclam, Stuttgart, 1988, p. 7.
- ¹⁰ D. Loukatos, Introduction to *Greek Folklore*, Athens, 1978, p. 123.
- ¹¹ T. Natsoulis, *Proverbial words and Phrases* (in Greek), Athens [1992], p. 16.
- ¹² D. Loukatos, *ib.*, p. 122.
- ¹³ Ph. Koukoules, *Byzantine Life and Civilization*, A, II, p. 43 (in Greek).
- ¹⁴ W. Mieder & G. B. Bryan, *Proverbs in World Literature. A Bibliography*, New York, 1996. See also, W. Mieder, *Proverbs in Literature: An International Bibliography*, New York, 1978.
- ¹⁵ W. Haeckel, *Das Sprichwort bei Chaucer*, Erlangen, 1890.
- ¹⁶ W. Frieser, *Das Sprichwort in den dramatischen Werken John Lylys* (Diss.) Leipzig, 1920.
- ¹⁷ K. Pfeffer, *Das Elisabethanische Sprichwort in seiner Verwendung bei Ben Jonson*, Gießen, 1933.
- ¹⁸ C. G. Smith, *Shakespeare's Proverb Lore*, Harvard University Press, 1963.

- ¹⁹ *Poems of M. Drayton*, Ed. J. Buxton, London, 1953, p. 16.
- ²⁰ J. Raben, *Proverbs in the Waverly Novels of Sir Walter Scott* (Diss.) Indiana University, 1954.
- ²¹ G. B. Bryan - W. Mieder, *The Proverbial Charles Dickens*, New York, 1997.
- ²² *Bitter Lemons* by L. Durrell. With a new intro. by Ian Mac-Niven, Marlowe & Company, New York, 1998, p. 209.
- ²³ H. & A. Beyer, *Sprichwörter Lexikon*, Seehamer Verl. Weyarn, 1996, pp. 10, 12.
- ²⁴ If all could collect and classify the proverbs of each people and each age, with the varieties of voices, of imagination and of concepts, this after the Bible would be the fullest book of thoughts. (A. Arthaber, *Dizionario comparato*, Milano, 1995, p. [v]).
- ²⁵ H. P. Jones, *Dictionary of Foreign Phrases and Classical Quotations*, Edinburgh, 1963, p. xix.
- ²⁶ C. Palamas, *Complete Works*, vol. 6, p. 259 (in Greek).
- ²⁷ *Ib.*, vol. 7, p. 23.
- ²⁸ A. Drakopoulos, "Cavafy's Proverbial Verses", periodical *Hydria*, 5 (Patras), June 1973, p. 7.
- ²⁹ M. Michael - Dede, "The proverbial words in *Captan Michalis* by Kazantzakis", *Ηπειρωτική Εστία*, 37 (1988) 503-6.
- ³⁰ *Poems*, vol. 2, p. 138 (in Greek). See also, M. Meraklis, *Λαϊκή Τέχνη* [Popular Art], vol. 3, Athens, 1992, pp. 33-5.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορία των παροιμιών

Το βιβλίο αυτό περιέχει 300 αρχαία ελληνικά γνωμικά και παροιμίες, αρχαίες και νεότερες, με τις αντίστοιχές τους, ή σχεδόν αντίστοιχές τους, σε οχτώ ευρωπαϊκές γλώσσες: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά, Ισπανικά, Σουηδικά, Ολλανδικά και Ρωσικά.

Ο Άγγλος ποιητής Πέρσυ Μπυς Σέλλεϋ (1792-1822), αναγνωρίζοντας την οφειλή του ευρωπαϊκού πολιτισμού στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, στον Πρόλογο του λυρικού του δράματος *Ελλάς* (1821), έγραψε:

Είμαστε όλοι Έλληνες – οι νόμοι μας, η λογοτεχνία μας, η θρησκεία μας, οι τέχνες μας έχουν τις ρίζες τους στην Ελλάδα. Αν δεν είχε υπάρξει η Ελλάδα, η Ρώμη, ο δάσκαλος, ο κατακτητής, ή η μητρόπολη των προγόνων μας, δεν θα είχε απλώσει τα φώτα της, με τα όπλα της, και εμείς θα ήμασταν ίσως ακόμα άγριοι και ειδωλολάτρες...¹

Η γνώμη αυτή του μεγάλου ρομαντικού ποιητή ισχύει και για τα ελληνικά γνωμικά και τις παροιμίες, όσον αφορά την προσαρμογή και την αφομοίωσή τους από τις κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Κατά την εποχή της Αναγέννησης, χάρη στη μετάφραση στα Λατινικά ελληνικών ρητών και παροιμιών, που δημοσίευσε ο περίφημος Ολλανδός ανθρωπιστής Έρασμος (1467-1536), τα γραπτά αυτά μνημεία του λόγου έγιναν γνωστά και με τον καιρό αποτέλεσαν μέρος των καθημερινών εκφράσεων των νέων ευρωπαϊκών γλωσσών.

Οι παροιμίες, μαζί με τους μύθους, τους θρύλους, τα παραμύθια, τα τραγούδια και τα ανίγματα, ανήκουν σε κάθε ομιλούμενη γλώσσα. Παραδόθηκαν με τον προφορικό λόγο από γενιά σε γενιά, ώσπου καταγράφηκαν και αποτέλεσαν λαογραφικό θησαυρό για τις ερχόμενες γενιές. Τα γνωμικά είναι σύντομα ρητά, κανόνες για συνετή συμπεριφορά, αποδίδονται συνήθως σε κάποιον σοφό ή καταγράφηκαν από κάποιον ποιητή, φιλόσοφο ή άλλον σπουδαίο άνθρωπο, ενώ οι παροιμίες είναι ανώνυμες.

Οι παλαιότερες συλλογές παροιμιών ανάγονται στην αρχαία Αίγυπτο, γύρω στο έτος 2500 π. Χ. Στον βασιλιά Σολωμόντα του Ισραήλ αποδι-

δονται 900 περίπου παροιμίες, οι οποίες αποτελούν ένα από τα βιβλία της *Παλαιάς Διαθήκης*.

Ο πρώτος όμως που ασχολήθηκε συστηματικά με τη συλλογή και την ταξινόμηση των παροιμιών ήταν ο Έλληνας φιλόσοφος Αριστοτέλης (384-322 π. Χ.). Σύμφωνα με τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο Συνέσιο (370-413 μ. Χ.), ο Αριστοτέλης θεωρούσε τις παροιμίες επιβιώσεις παλαιότερης σοφίας: «Παροιμιαί παλαιάς εισίν φιλοσοφίας... εγκαταλείμματα, περισθθέντα δια συντομίαν και δεξιότητα».²

Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του δίνει για τις παροιμίες τον εξής ορισμό:

Αι παροιμιαί μεταφοραί απ' είδους επ' είδος εισίν· οίον αν τις ως αγαθόν πεισόμενος αυτός επαγάγηται, είτε βλαβή, ως ο Καρπάθιος φησίν τον λαγόν· άμφω γαρ το ειρημένον πεπόνθασιν.³

Ο από τα Στάγειρα φιλόσοφος αναφέρεται εδώ στην περίπτωση ενός κατοίκου του νησιού της Καρπάθου, ο οποίος, με την ελπίδα ότι θα είχε ωφέλεια από τους λαγούς, έφερε ένα ζευγάρι στο νησί. Οι λαγοί όμως πολλαπλασιάστηκαν με τόση ταχύτητα που κατέστρεψαν τη σοδειά του νησιού!

Άμεσα σχετιζόμενες με τις παροιμίες είναι οι *γνώμες* ή τα *γνωμικά*, που διαφέρουν από τις καθαυτό παροιμίες, μολονότι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις παροιμίες και στα γνωμικά δεν είναι ευδιάκριτη. Η γνήσια παροιμία, πάντως, έχει μεταφορική έννοια, επειδή άλλα λέει και άλλα εννοεί. Πολλές συζητήσεις και διαφωνίες διατυπώθηκαν μεταξύ διαφόρων συγχρόνων παροιμιολόγων σχετικά με το θέμα αυτό, αλλά ο Αριστοτέλης είχε ήδη διευκρινίσει το σημείο, δηλώνοντας λακωνικά: «Ενιαι των παροιμιών και γνώμαί εισίν».⁴

Ακολουθώντας το παράδειγμα του Αριστοτέλη, περισσότεροι από μία εξάδα συγγραφείς και φιλόλογοι της αρχαιότητας ασχολήθηκαν είτε με τη συλλογή είτε με τον σχολιασμό παροιμιών. Ονομαστικά αυτοί είναι: ο Θεόφραστος, ο Αίσωπος, ο Δαίμων, ο Αριστοφάνης ο Βυζάντιος, ο Δίδυμος ο Αλεξανδρεύς, ο Λούκιος ο Ταρρεύς (Κρήτη), ο Πλούταρχος, ο Ζηνόβιος. Σ' αυτούς πρέπει να προστεθούν ο Βυζαντινός φιλόσοφος και φιλόλογος Μιχαήλ Ψελλός, ο ιστορικός Μιχαήλ Χωνιάτης, ο μοναχός Μάξιμος Πλανούδης, ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος και οι μοναχοί Μιχαήλ Αποστόλης και Παρθένιος Κατζιούλης.

Η διάδοση αρχαίων ελληνικών γνωμικών και παροιμιών σε διάφορες χώρες της Ευρώπης κατά την Αναγέννηση οφείλεται, όπως ήδη αναφέρθηκε πιο πάνω, στον Έρασμο. Στο έργο του *Adagiorum collectanea* (Συλλογή γνωμικών), το οποίο εκδόθηκε στο Παρίσι το 1500, ο Έρασμος μετέφρασε σε όψιμα Λατινικά πάνω από 3.000 ελληνικές και ρωμαϊκές

παροιμίες. Η δημοφιλής αυτή συλλογή υπήρξε εύχρηστη σύνοψη λαϊκής σοφίας και σε 70 χρόνια σημείωσε 120 εκδόσεις.

Οι παροιμίες στο έργο του Εράσμου μελετήθηκαν από τους μορφωμένους Ευρωπαίους στα Λατινικά, που ήταν τότε η διεθνής γλώσσα. Αργότερα οι παροιμίες αυτές, μεταφρασμένες κατά λέξη ή τροποποιημένες, ενσωματώθηκαν στις νέες γλώσσες της Ευρώπης. Έτσι εξηγείται το φαινόμενο πολλές αρχαίες ελληνικές παροιμίες να έχουν γίνει κοινή κληρονομιά διαφόρων ευρωπαϊκών γλωσσών. Η αρχαία ελληνική παροιμία *Μία χελιδών έαρ ου ποιεί*, έγινε στα Λατινικά *Una hirundo non efficit ver*, στα Αγγλικά *One swallow makes no summer*, στα Γαλλικά *Une hirondelle ne fait pas le printemps*, στα Γερμανικά *Eine Schwabe macht noch keinen Sommer*, στα Ιταλικά *Una rondine non fa primavera*, στα Ισπανικά *Una golondrina no hace verano*. Φυσικά, στις παροιμίες αυτές προστέθηκαν και πολλές άλλες, που τις έπλασε ο λαός της κάθε χώρας.

Σε μεταγενέστερη, εμπλουτισμένη έκδοση του ίδιου έργου του Εράσμου, που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1550, μετά τον θάνατό του, με τίτλο *Adagiorum D. Erasmi Roterdami epitome* (Επιτομή παροιμιών του Εράσμου από το Ρότερνταμ), ο μεγάλος φιλόλογος και ανθρωπιστής είχε γράψει:

Ο πρώτος που αφιέρωσε έργο στη συλλογή παροιμιών ήταν ο Αριστοτέλης. Μετά από αυτόν ο Χρύσιππος, ο Ζηνόδοτος και ο Κλεάνθης. Υπάρχουν μερικές συλλογές που αποδίδονται στον Πλούταρχο. Ο Αθηναίος αναφέρει μεταξύ των παροιμογράφων τον Κλέαρχο τον Σολέα και τον Αριστείδη, κατόπιν τον Ζηνόδοτο, που συγκέντρωσε τις παροιμίες του Διδύμου και του Ταρρέως. Στα σχόλια για τον Δημοσθένη γίνεται μνεία στις παροιμίες του Θεοφράστου. Αναφέρεται επίσης κάποιος Μύχων ως παροιμογράφος και επίσης ένας Δαίμων. Υπάρχει η συλλογή του Διογενιανού και πολλές προστίθενται από τον Ησύχιο και Σουίδα που αποδίδονται από μερικούς στον Τζέτζη.⁵

Δύο χρόνια μετά τον θάνατο του Εράσμου εκδόθηκε στην Αγγλία η παλαιότερη συλλογή αγγλικών παροιμιών από τον R. Taverner, με τίτλο *Παροιμίες ή αποφθέγματα με νέες προσθήκες συλλεγείσαι από τις «Χιλιάδες» του Εράσμου* (Λονδίνο, 1539). Ακολούθησαν οι συλλογές του J. Heywood, *Διάλογος περιέχων αριθμόν όλων των χρησιμοποιουμένων παροιμιών εις την αγγλικήν γλώσσαν* (Λονδίνο, 1546), του T. Draxe, *Θησαυρός αρχαίων αποφθεγμάτων* (Λονδίνο, 1616), του G. Herbert, *Ξενικές παροιμίες* (1641) και του D. Fergusson, *Σκοτσέζικες παροιμίες* (Λονδίνο, 1641).⁶

Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα (1453-1821), όταν η μάθηση περιορίστηκε στα ελληνικά κέντρα της Διασποράς, σε διάφορες

ελληνικές παροιμίες της Ευρώπης (Βενετία, Παρίσι, Βιέννη, Μόσχα) κανένα αξιόλογο βιβλίο σχετικό με τις παροιμίες δεν εκδόθηκε στην Ελλάδα. Έγιναν όμως πολυάριθμες χειρόγραφες συλλογές (ο Ν. Γ. Πολίτης αναφέρει 139 τίτλους) ανάμεσα στις οποίες αξιόλογη είναι η συλλογή 700 παροιμιών από την περιοχή Ιωαννίνων που έκανε το 1715 ο Ηπειρώτης μοναχός Παρθένιος Κατζιούλης.⁷

Γύρω στο έτος 1650, ο Ολλανδός φιλόλογος Levinius Warner, που υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη ως διπλωματικός εκπρόσωπος της χώρας του, συγκέντρωσε, από τη συναναστροφή του με τους εκεί Έλληνες, 750 νεοελληνικές παροιμίες, οι οποίες δημοσιεύτηκαν από τον συμπατριώτη του ελληνιστή D. C. Hesseling στο μνημειώδες έργο του Ν. Γ. Πολίτη,⁸ του οποίου η συμβολή στη μελέτη των ελληνικών παροιμιών υπήρξε σημαντικότερη. Ο Ν. Γ. Πολίτης (1852-1921) είναι ο πρώτος μελετητής που εισήγαγε συστηματικά τις λαογραφικές μελέτες στην Ελλάδα. Άλλοι αξιόλογοι μελετητές της ελληνικής λαογραφίας ήταν ο Στ. Κυριακίδης και ο Γ. Μέγας.

Στην Αμερική, άμεσα συνδεδεμένο με τις παροιμίες είναι το όνομα του Βενιαμίν Φρανκλίνου (1706-1790), εφευρέτη, λογίου και πολιτικού, ο οποίος στη διάρκεια των 25 ετών (1733-58) που εξέδιδε το *Ημερολόγιο του φτωχού Ριχάρδου*, ετήσιο δημοσίευμα, αποθησαύρισε πολλές παλιές και μερικές νεότερες παροιμίες.⁹

Από τους νεότερους ξένους μελετητές των ελληνικών παροιμιών, που ασχολήθηκαν διεξοδικά με το θέμα, αξιοσημείωτη είναι η συμβολή του Σουηδού παροιμιογράφου Reinhold Strömberg, του οποίου το βιβλίο για τις ελληνικές παροιμίες εκδόθηκε στο Göteborg σε τρεις γλώσσες: στα Σουηδικά (1949), στα Αγγλικά (1954) και στα Γερμανικά (1961).

Κατά τα τελευταία χρόνια, σημαντική είναι η συμβολή στη μελέτη των ελληνικών παροιμιών και της λαογραφίας γενικότερα δύο πανεπιστημιακών καθηγητών, του Δημητρίου Λουκάτου και του Μιχάλη Μερακλή.

Οι παροιμίες είναι σύντομες, σφριγηλές σε νόημα, παραινετικές προτάσεις λαϊκής σοφίας, που πέρασαν σε γενική χρήση. Συχνά είναι έμμετρες και εκφράζουν με περιεκτικό, αλληγορικό τρόπο, αλήθειες που αποτελούν απόσταγμα της πείρας του λαού. Οι λαϊκές αυτές ρήσεις συχνά έχουν σατιρική ή σκωπτική πρόθεση. Σχεδόν το 95% των ελληνικών παροιμιών είναι έμμετρες. Μερικές απ' αυτές είναι αντιφατικές και, για να τις κατανοήσουμε καλύτερα, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι εκφράζουν τη νοοτροπία που επικρατούσε πριν από μερικούς αιώνες. Ορισμένες παροιμίες παρουσιάζουν ελαφρές αποκλίσεις από τους γραμματικούς κανόνες και είναι διατυπωμένες σε τοπική διάλεκτο.

Η λέξη *παροιμία* (στα Λατινικά *proverbium*) είναι γνωστή τουλάχιστον από το έτος 458 π.Χ., οπότε τη βρίσκουμε στον *Αγαμέμνονα* (στίχ. 264-265) του Αισχύλου. Ο Ησύχιος ο Αλεξανδρεύς, ο σημαντικότερος Έλληνας λεξικογράφος, (5ος αιώνας μ. Χ.), γράφει: «Παροιμία, βιωφελής λόγος παρά την οδόν λεγόμενος, οίον παροδία· οίμος γαρ η οδός». Σχολιάζοντας την αναφορά αυτή ο Δημήτριος Λουκάτος, καθηγητής της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, διευκρινίζει:

Ωστε ήταν κάτι συνοδευτικό και βοηθητικό για τους ανθρώπους η παροιμία, είτε στη ρύμη του λόγου τους («εν παρόδω»), είτε στο δρόμο της όλης πορείας τους στη ζωή.¹⁰

Άλλη μια θεωρία για την προέλευση της λέξης *παροιμία* είναι ότι αυτή προέρχεται από την πρόθεση *παρά* (*πλησίον, κοντά*) και τη λέξη *οίμος*, που στην αρχαία ελληνική γλώσσα σημαίνει *οδός, δρόμος* (πρβλ. *προ-οίμιον*). Στην αρχαιότητα υπήρχε η συνήθεια να χαράσσουν κάτω από τις προτομές του θεού Ερμή, που ήταν ο προστάτης των οδοιπόρων, στις *ερμές* (οι οποίες βρίσκονταν σε κύρια σημεία των οδών, σε σταυροδρόμια και άλλα κεντρικά σημεία) σύντομα διδακτικά συνθήματα. Τα συνθήματα αυτά, σύντομες, περιεκτικές σε νόημα φράσεις, έγιναν δημοφιλή και πέρασαν στο στόμα του λαού ως *παροιμίες*.¹¹

Οι παροιμίες περιέχουν έντονες παρατηρήσεις για την καθημερινή ζωή, αποτελούν λαϊκή φιλοσοφία και μας παρέχουν βαθιά γνώση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και του χαρακτήρα. Επέζησαν χάρη στη συντομία τους, στην ομοιοκαταληξία τους και στον ρυθμό τους, στοιχεία που είναι ευχάριστα στην ακοή και που συντελούν στην απομνημόνευση.

Από τους πολλούς ορισμούς που δόθηκαν για την παροιμία αξίζει να αναφέρουμε εδώ τον ορισμό που έδωσε ο Δημήτριος Λουκάτος:

Παροιμία είναι ο μικρός έμμετρος ή πεζός λόγος, που διατυπώνει παραστατικά και συχνότατα αλληγορικά μια σοφή γνώμη, μια διαπίστωση, μια συμβουλή, και που επαναλαμβάνεται στον καθημερινό λόγο σαν επιχείρημα ή παράδειγμα.¹²

Οι παροιμίες διαστέλλονται από τις παροιμιώδεις εκφράσεις, αφού οι δεύτερες δεν έχουν αυτοτέλεια και δεν σχετίζονται με μύθους. Οι παροιμιώδεις εκφράσεις έχουν ειπωθεί βέβαια από συγκεκριμένους ανθρώπους σε συγκεκριμένες στιγμές, χαρακτηρίζοντας μια κατάσταση, και από τότε επαναλήφθηκαν και με το πέρασμα του χρόνου πέρασαν στο στόμα του λαού.

Η χρήση των παροιμιών και των γνωμικών στη Λογοτεχνία

Παροιμίες χρησιμοποιήσαν σποραδικά στα έργα τους τόσο οι δύο μεγάλοι ποιητές της αρχαιότητας, ο Όμηρος και ο Ησίοδος (8ος αιώνας π. Χ.), όσο και οι κωμικοί ποιητές, Αριστοφάνης, Μένανδρος, και Αίσωπος. Επίσης, οι Πατέρες της Εκκλησίας και οι βυζαντινοί συγγραφείς χρησιμοποιήσαν παροιμίες στα κείμενά τους. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως (398-404), ονομάζει τις παροιμίες, «λόγους σοφούς», προσθέτοντας ότι «ου δει των δημοδών παροιμιών καταφρονείν, αν έχωσι τι σοφόν».¹³

Η χρήση γνωμικών και παροιμιών στη Λογοτεχνία είναι φιλολογικό θέμα που καθιερώθηκε από παλαιά. Έχουν πραγματοποιηθεί εντυπωσιακές και λεπτομερείς φιλολογικές έρευνες και από διάφορους μελετητές έχουν εκπονηθεί διατριβές για τη χρήση παροιμιών από συγγραφείς με διεθνή φήμη, όπως είναι ο Αριστοφάνης, ο Ευριπίδης, ο Δάντης, ο Τσόσερ, ο Θερβάντες, ο Σαίξπηρ, ο Ραμπλαιά και ο Γκαίτε.¹⁴ Οι συγγραφείς αυτοί, ανάμεσα στα άλλα σχήματα λόγου, με τα οποία διακόσμησαν τα έργα τους, έχουν χρησιμοποιήσει γνωμικά και παροιμίες, ιδίως παροιμίες, παροιμιώδεις εκφράσεις ή παροιμιακές συγκρίσεις, είτε αυτούσιες είτε κάνοντας υπαινιγμούς σ' αυτές.

Στην αγγλική λογοτεχνία ο Τζέφφρυ Τσόσερ (περ. 1340-1400), που θεωρείται ο πατέρας της αγγλικής ποίησης, έχει χρησιμοποιήσει αρκετές παροιμίες στα μακρά ποιήματά του.¹⁵ Η χρήση των παροιμιών έφτασε στο αποκορύφωμά της ιδιαίτερα κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα. Οι Ελισαβετιανοί θεατρικοί συγγραφείς Τζον Λύλυ (περ. 1554-1606)¹⁶ και Μπεν Τζόνσον (1572-1637)¹⁷ έκαναν ευρεία χρήση παροιμιών στα έργα τους. Υπεράνω όλων αυτών όμως, ο μέγιστος δραματουργός Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (1564-1616), διακόσμησε τα θεατρικά έργα του με πολλές παροιμίες. Για τίτλους σε δύο από τις κωμωδίες του μάλιστα ο Σαίξπηρ χρησιμοποίησε παροιμίες: *Τέλος καλό, όλα καλά* και *Με το ίδιο μέτρο*. Επίσης, στις περιφημες τραγωδίες του *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* και *Άμλετ*, ιδίως στην 5η Σκηνή της Α΄ Πράξης του *Άμλετ*, ο Σαίξπηρ έκανε μεγάλη χρήση παροιμιών.¹⁸ Ο σύγχρονός του Μιχαήλ Ντρέιτον (1563-1631) έγραψε ένα σονέτο στο κείμενο του οποίου ενσωμάτωσε δέκα παροιμίες.¹⁹

Στις αρχές του 19ου αιώνα, μετά την αναβίωση του ενδιαφέροντος του Ρομαντισμού για τις παροιμίες, δύο σπουδαίοι μυθιστοριογράφοι, ο Ουόλτερ Σκοτ (1771-1832)²⁰ και ο Τσαρλς Ντίκενς (1812-1870),²¹ στα πολλά και δημοφιλή μυθιστορήματά τους ενσωμάτωσαν σημαντικόν αριθμό παροιμιών. Παροιμίες μπορεί κανείς να βρει και στο βιβλίο του Λιούις Κάρολ, *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* (1865). Ως αντανάκλαση στον

λαϊκό πολιτισμό, η περισσότερη συστηματική μελέτη των παροιμιών κατά τον 20ο αιώνα ανανέωσε το ενδιαφέρον των μελετητών γι' αυτές. Ο Λόρενς Ντάρρελ στα *Πικρολέμονά* του χρησιμοποιεί τρεις ελληνοκυπριακές παροιμίες.²²

Στη γαλλική λογοτεχνία, ο Φρανσουά Βιγιόν (1431-1463;), ανάμεσα στις έξοχες μπαλλάντες του έγραψε και μία με τίτλο «Η μπαλλάντα των παροιμιών», η οποία αποτελείται από 36 παροιμίες. Ο Φρανσουά Ραμπελαί (1494-1553), στο έργο του *Γαργαντούας και Πανταγκρουέλ* (1532) έγραψε ένα κεφάλαιο χρησιμοποιώντας παροιμίες. Ο Ζαν ντε Λαφονταίν έκανε επίσης χρήση παροιμιών στα έργα του.

Στη γερμανική λογοτεχνία, συστηματική συλλογή παροιμιών έγινε από τον Έγκμπερτ φον Λύττιχ, γύρω στο έτος 1023, αλλά παροιμίες μπορούν να εντοπισθούν και στο ποίημα *Το τραγούδι του Χίλντεμπραντ*, που ανάγεται στο έτος 800. Ο μοναχός Νότκερ Λαμπέο, που έζησε τον 11ο αιώνα, χρησιμοποίησε ορισμένες ηθικοπλαστικές παροιμίες. Ο 15ος και ο 16ος αιώνας όμως μπορούν να θεωρηθούν ως η εποχή της ακμής των γερμανικών παροιμιών. Συγγραφείς και ρήτορες, όπως ο Σεμπστιάν Μπραντ, ο Χανς Ζακς και ο Μάρτιν Λούθερ, έκαναν χρήση παροιμιών στα έργα τους. Κατά τον 17ο αιώνα δύο ονόματα εξέχουν: του Άγγελου Σιλέσιου και του Γιοχάννες Γκρίμμελσχάουζεν (1622-1676), περίφημου μυθιστοριογράφου με θέματα από τη μεσαιωνική εποχή. Το 1529 τυπώθηκαν στο Χάγκεναου 300 παροιμίες που είχαν συλλεγεί από τον Γιοχάννες Αγκρίκολα. Αν και οι παροιμίες έχασαν μεγάλο μέρος από την εκτίμησή τους κατά την εποχή του Διαφωτισμού, ως αποτέλεσμα της κατά πολύ μεσαιωνικής προέλευσής τους, δεν παραμελήθηκαν καθόλου από τους συγγραφείς της κλασικής εποχής, όπως είναι ο Λέσσιγκ, ο Σίλλερ και ο Γκαίτε.²³ Κατά τους νεότερους χρόνους, ο πιο σημαντικός λογοτέχνης που έκανε χρήση παροιμιών στα έργα του είναι ο θεατρικός συγγραφέας και ποιητής Μπέρτολτ Μπρεχτ (1898-1956).

Στην ιταλική λογοτεχνία, παροιμίες υπάρχουν τόσο στη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη, που ολοκληρώθηκε λίγο πριν από τον θάνατό του, το 1321, όσο και στο ποίημα *Il Morgante* (1484) του Λουίτζι Πούλτσι. Ο ποιητής Τζιουζέππε Τζιούστι (1809-1850) συγκέντρωσε 3.000 παροιμίες στη *Συλλογή παροιμιών της Τοσκάνης* (Φλωρεντία, 1853). Ακολούθησε η συλλογή *Ιταλικές παροιμίες* (Μιλάνο, 1858) του Νικολό Τομμαζέο, ο οποίος, τονίζοντας τη σπουδαιότητα των παροιμιών, τις κατέταξε μετά από την *Αγία Γραφή* και έγραψε:

Αν όλοι μπορούσαν να συγκεντρώσουν και να ταξινομήσουν τις παροιμίες κάθε λαού και κάθε εποχής, με τις ποικιλίες της έκφρασης, της φαντασίας και της σύλληψης, αυτό, μετά από την Αγία Γραφή, θα ήταν το σημαντικότερο βιβλίο σκέψεων.²⁴

Πολλές παροιμίες υπάρχουν στα μυθιστορήματα του Τζιοβάννι Βέργκα, που αναφέρονται στη Σικελία.

Οι παροιμίες και τα ρητά αυτού του είδους κατέχουν σπουδαία θέση στην ισπανική λογοτεχνία. Οι παροιμίες γενικά, που στα ισπανικά λέγονται *ρεφράνες*, *αδάχιος* ή *προβέρμπις*, είναι πολύ δημοφιλείς στο αριστούργημα του Θερβάντες *Δον Κιχώτης* (1605). Όταν ο Σάντσο Πάντσα αρχίζει μια εξιστόρηση και ο Δον Κιχώτης του λέει «Αφησε τις παροιμίες σου. Προχώρησε στην ιστορία σου», ο Σάντσο απαντάει: Όλες οι εξιστορήσεις πρέπει να αρχίζουν έτσι. Πολυάριθμες είναι οι παροιμίες ιδιαίτερα στο έργο *Η Δωροθέα* (1634) του Λόπε ντε Βέγκα (1562-1635). Άλλοι σπουδαίοι Ισπανοί συγγραφείς που χρησιμοποίησαν παροιμίες στα έργα τους είναι η Φερνάν Καμπαλλέρο (1796-1877), ο Μπενίτο Πέρεζ Γκαλντόζ (1843-1920), που θεωρείται ο καλύτερος μυθιστοριογράφος μετά τον Θερβάντες, ο Μιγκέλ Ντελίμπες (1920-2010) και ο Καμίλο Χοσέ Θέλα (1916-2002), τιμημένος με το βραβείο Νομπέλ (1989). Οι Ισπανοί είναι πολύ υπερήφανοι για τις πολυάριθμες γνωστικές αυτές ρήσεις που βρίσκονται εν αφθονία στη γλώσσα τους.²⁵

Στη νεοελληνική λογοτεχνία, η παρουσία παροιμιών στα έργα ορισμένων κορυφαίων ποιητών και πεζογράφων είναι αξιοσημείωτη. Ο Κωστής Παλαμάς (1859-1943), λόγου χάρη, με την ευκαιρία της μεγάλης έκδοσης των *Παροιμιών* τού Ν. Γ. Πολίτη, συνιστά τη μελέτη των παροιμιών, που τις θεωρούσε ένα μικρό είδος ποίησης. «Αξίζει να αναλυθούν οι παροιμίες, ως μνημεία γλωσσικά, που μια μέρα θα ευεργετήσουν τον φιλόσοφο, θα ευεργετήσουν τον ποιητή», έγραψε.²⁶ Ο Παλαμάς επίσης, σε ένα σονέτο του με τίτλο «Οι Πατέρες», εξάιροντας τη συμβολή του Πολίτη στη μελέτη των παροιμιών, γράφει:

Και ξεσκεπάζεις της κρυφής, λιγόλογης παροιμίας
τ' αγαλματένιο πρόσωπο, νόημα, φωνή της δίνεις.²⁷

Στα ποιήματα του Κ. Π. Καβάφη (1863-1933), αν και δεν βρίσκονται αυτούσιες παροιμίες, υπάρχουν όμως πολλοί απόηχοι παροιμιών.²⁸ Ο Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957) έχει χρησιμοποιήσει πολλές παροιμίες στα μυθιστορήματά του *Αλέξης Ζορμπάς* και *Καπετάν Μιχάλης*. Στο δεύτερο και μόνο έχουν εντοπισθεί και καταμετρηθεί πάνω από 50 παροιμίες.²⁹ Τέλος, ο Γιάννης Ρίτσος (1909-1990), σε ποίημά του που βασίζεται στην παροιμία *Αν πιάσει φωτιά στη γειτονιά σου, περίμενε και στο σπίτι σου*, καταλήγει: Κανένας σήμερα δεν είναι μακριά απ' την πυρκαγιά.³⁰

Η συλλογή αυτή περιέχει τόσο γνωμικά και αρχαιοελληνικές όσο και νεοελληνικές παροιμίες, για να καταδειχθεί η αδιάκοπη συνέχιση της ελληνικής παράδοσης. Για ορισμένες παροιμίες οι τοπικές παραλλαγές

ποικίλουν, εδώ όμως προτιμήθηκε η πιο συνηθισμένη μορφή τους. Η διάταξη της ύλης έχει γίνει με αλφαβητική σειρά. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει Ευρετήριο με τις λέξεις - κλειδιά.

Ελπίζεται ότι η πολύγλωσση αυτή επιλογή ελληνικών γνωμικών και παροιμιών θα αποβεί χρήσιμη τόσο στους αναγνώστες όσο και, ειδικότερα, στους σπουδαστές, μεταφραστές και διερμηνείς των κυριότερων ευρωπαϊκών γλωσσών.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τα εξής πρόσωπα για τη βοήθειά τους: Ραμόνα Βύλερ, Καρολίν Κοέντερ, Γκουνίλλα Βέρναρ, Αλεξέι Σιπούλιν και Ερασμία Σταματιάδου.

Σημειώσεις

- ¹ Shelley, *Poetical Works*. Edited by Th. Hutchinson, Oxford University Press, 1991, σ. 447.
- ² *Αποσπ.* 13 (πρβλ., *Μεταφ.*, λ 8).
- ³ *Ρητορική*, 1413a, 17-20.
- ⁴ *Όπ. παρ.*, 1395a, 19.
- ⁵ Όπως αναφέρεται από τον A.Arthaber, *Dizionario comparato*, Milano, 1995, σ. x.
- ⁶ J. Simpson, *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs*, 2nd edition, 1992, σ. 286-288.
- ⁷ Panos Karagiorgos, *Greek and English Proverbs*, Corfu, 1999, σ. 17-28.
- ⁸ *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελλην. λαού. Παροιμιαί*, I-IV, Αθήναι, 1899-1902.
- ⁹ W. Mieder, *English Proverbs*, Ph. Reclam jun., Stuttgart, 1988, σ. 7.
- ¹⁰ Δ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελλην. Λαογραφία*, Αθήνα, 1978, σ. 123.
- ¹¹ Τ. Νατσούλης, *Λέξεις και φράσεις παροιμιώδεις*, Αθήνα [1992], σ. 16.
- ¹² Δ. Λουκάτος, *όπ. παρ.*, σ. 122.
- ¹³ Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Α, II, σ. 43.
- ¹⁴ W. Mieder & G. B. Bryan, *Proverbs in World Literature. A Bibliography*. New York, 1996. Βλ. επίσης, W. Mieder, *Proverbs in Literature: An International Bibliography*, New York, 1978.
- ¹⁵ W. Haecckel, *Das Sprichwort bei Chaucer*, Erlangen, 1890.
- ¹⁶ W. Frieser, *Das Sprichwort in den dramatischen Werken John Lylys*, (Διδ. διατρ.) Leipzig, 1920.
- ¹⁷ K. Pfeffer, *Das Elisabethanische Sprichwort in seiner Verwendung bei Ben Jonson*, Giessen, 1933.
- ¹⁸ C. G. Smith, *Shakespeare's Proverb Lore*, Harvard University Press, 1963.
- ¹⁹ *Poems of Michael Drayton*, Ed. J. Buxton, London, 1953, σ. 16.
- ²⁰ J. Raben, *Proverbs in the Waverly Novels of Sir Walter Scott* (Διδ. διατρ.) Indiana University, 1954.
- ²¹ G. B. Bryan / W. Mieder, *The Proverbial Charles Dickens*, New York, 1997.

- ²² *Bitter Lemons*, New York, 1998, σ. 203. Βλ. και μετάφραση στα Ελληνικά από τον Αιμίλ. Χορμούζιο, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, 1959, σ. 244.
- ²³ H. & A. Beyer, *Sprichwörter Lexikon*, Seehamer Verlag, Weyarn, 1996, σ. 10, 2.
- ²⁴ A. Arthaber, *Dizionario comparato*, Milano, 1995, σ. [v].
- ²⁵ H. P. Jones, *Dictionary of Foreign Phrases and Classical Quotations*, Edinburgh, 1963, σ. xix.
- ²⁶ Παλαμάς, *Απαντα*, τόμ. 6, σ. 259.
- ²⁷ *Όπ. παρ.*, τόμ. 7, σ. 3.
- ²⁸ Α. Δρακόπουλος «Παροιμιακοί στίχοι του Καβάφη», περιοδ. *Υδρία*, 5 (Πάτρα) Ιούν. 1973, σ. 7.
- ²⁹ Μ. Μιχαήλ - Δέδε, «Ο παροιμιακός λόγος στον Καπετάν Μιχάλη του Καζαντζάκη», περιοδ. *Ηπειρωτική Εστία*, 37 (1988) 503-506.
- ³⁰ *Ποιήματα*, τόμ. 2, σ. 138. Βλ. επίσης, Μ. Μερακλή, *Λαϊκή Τέχνη*, τόμ. 3, Αθήνα, 1992, σ. 33-35.

EINLEITUNG

Geschichte der Sprichwörter

Dieses Buch beinhaltet 300 griechische Sinnsprüche sowie alte und neuere Sprichwörter und ihre genauen oder annähernd genauen Entsprechungen in acht Sprachen: Englisch, Deutsch, Französisch, Italienisch, Spanisch, Schwedisch, Holländisch, und Russisch.

Der englische Dichter Percy Bysshe Shelley (1792-1822) erkannte den Nutzen der antiken griechischen Kultur für die europäische Kultur an und schrieb im Vorwort seines lyrischen Dramas *Hellas* (1821):

Wir sind alle Griechen – unsere Gesetze, unsere Literatur, unsere Religion, unsere Künste haben ihre Wurzeln in Griechenland. Wenn es Griechenland nicht geben würde, Rom, den Gelehrten, den Eroberer, oder die Metropole unserer Vorfahren, dann hätte dieses Land nicht mit seinen Waffen das Licht seiner Kultur ausgestrahlt, und wir wären vielleicht immer noch Wilde und Götzenanbeter; ...¹

Diese Feststellung des großen romantischen Dichters gilt auch für die Anpassung der griechischen Sinnsprüche und Sprichwörter an die wichtigsten europäischen Sprachen und ihre Assimilation in diese Sprachen. Dank der Übersetzung griechischer Sinnsprüche und Sprichwörter ins Lateinische, die der berühmte Humanist Erasmus von Rotterdam (1469-1536) publizierte, wurden diese schriftlichen Literaturdenkmäler zur Zeit der Renaissance bekannt und allmählich auch ein Teil der alltäglichen Ausdrücke der neuen europäischen Sprachen.

Spruchwörter gehören, wie auch Mythen, Legenden, Märchen, Lieder und Rätsel, zu jeder gesprochenen Sprache. Sie wurden mündlich von einer Generation an die andere weitergegeben, bis sie niedergeschrieben und somit als volkskundlicher Schatz für die nachkommenden Generationen überliefert wurden. Sinnsprüche sind Lehrsätze oder Regeln über vernünftiges Verhalten. Sie sind gewöhnlich auf einen Gelehrten zurückzuführen oder wurden von einem Dichter, Philosophen oder einer anderen bedeutenden Person niedergeschrieben. Sprichwörter hingegen sind eher anonymen Ursprungs.

Die ältesten Sprichwörtersammlungen sind um 2500 v. Chr. im Alten Ägypten zu finden. Auf König Salomon von Israel sind ungefähr 900 Sprichwörter zurückzuführen, die eines der Bücher des *Alten Testaments* bilden.

Der Erste jedoch, der sich systematisch mit der Sammlung und Klassifizierung von Sprichwörtern beschäftigte, war der griechische Philosoph Aristoteles (384-322 v. Chr.). Dem neo-platonischen Philosophen Synesius (370-413 n. Chr.) zufolge sah Aristoteles Sprichwörter als Übertragungen älterer Weisheit: Sprichwörter sind Überreste antiker Philosophie... die uns dank ihrer Kürze und Geschicklichkeit erhalten geblieben sind.² Aristoteles selbst gibt in seiner *Rhetorik* folgende Definition für Sprichwörter:

Sprichwörter sind Übertragungen von einer Art in eine andere; wenn jemand z. B. etwas zu sich nach Hause bringt, von dem er sich Nutzen verspricht, später jedoch feststellen muss, dass er dadurch zu Schaden gekommen ist, kommen ihm der Mann aus Karpathos und der Hase in den Sinn, da diesem dasselbe Unglück widerfahren ist wie ihm.³

Der Philosoph aus Stageira bezieht sich hier auf einen Einwohner der Insel Karpathos, der einige Hasen auf die Insel brachte, in der Hoffnung, diese könnten ihm von Nutzen sein. Die Hasen aber vermehrten sich mit solcher Geschwindigkeit, dass sie die Ernte der ganzen Insel zerstörten.

Eng verbunden mit Sprichwörtern sind *Weisheiten* und *Sinnsprüche*. Diese unterscheiden sich zwar von den ursprünglichen Sprichwörtern, aber es gibt keine eindeutige Trennlinie zwischen Sprichwörtern und Sinnsprüchen. Das reine Sprichwort jedenfalls hat metaphorischen Sinn, weil es etwas anderes bedeutet, als seine Worte sagen. Es gibt viele Diskussionen und Auseinandersetzungen zu diesem Thema unter heutigen Sprichwortgelehrten, aber Aristoteles hat dazu schon damals lakonisch festgehalten: Einige Sprichwörter sind auch Grundsätze.⁴

Mehr als sechs Schriftsteller und Literaten der Antike sind dem Beispiel von Aristoteles gefolgt und haben sich entweder mit der Sammlung von oder der Kritik an Sprichwörtern beschäftigt. Dabei handelte es sich um Theophrast, Dämon, Aristophanes, Byzantios, den Alexandriner Didymos, Loucios aus Tarra (Kreta), Plutarch und Zenovios. Des Weiteren sollten in dieser Reihe auch der byzantinische Philosoph und Literat Michael Psellos, der Historiker Michael Choniatis, der Mönch Maximos Planoudis, der Bischof von Thessaloniki Eustathios und die Mönche Michael Apostolios und Parthenios Katzioulis genannt werden.

Die Verbreitung altgriechischer Sinnsprüche und Sprichwörter während der Renaissance in verschiedenen Ländern Europas ist, wie bereits er-

wähnt, Erasmus zu verdanken. In seinem Werk *Adagiorum collectanea* (Sammlung sprichwörtlicher Redensarten), das 1500 in Paris veröffentlicht wurde, übersetzte Erasmus mehr als 3.000 griechische und römische Sprichwörter ins Spätlateinische. Diese sehr beliebte Sammlung galt als handliche Übersicht der Volksweisheit und erreichte 120 Auflagen in 70 Jahren.

Die Sprichwörter im Werk von Erasmus wurden von gelehrten Europäern auf Lateinisch gelesen, der damaligen internationalen Sprache. Später fanden sie dann, entweder wortwörtlich übersetzt oder abgeändert, Eingang in die neuen Sprachen Europas. So erklärt sich die Tatsache, dass viele altgriechische Redensarten das gemeinsame Erbe verschiedener europäischer Sprachen geworden sind. Das altgriechische Sprichwort *Μία χελιδόν έαρ ου ποιεί* wurde im Lateinischen zu *Una hirundo non efficit ver*, im Englischen zu *One swallow makes no summer*, im Französischen zu *Une hirondelle ne fait pas le printemps*, im Deutschen zu *Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer*, im Italienischen zu *Una rondine non fa primavera*, im Spanischen zu *Una golondrina no hace verano*. Natürlich wurden zu diesen Sprichwörtern auch zahlreiche andere hinzugefügt, die die Völker der einzelnen Länder selbst erfanden.

In einer späteren erweiterten Auflage der Sammlung von Erasmus von Rotterdam, die nach seinem Tode im Jahr 1550 in London publiziert wurde und den Titel *Adagiorum D. Erasmi Roterdami epitome* (Epitome aus Sprichwörtern des Erasmus von Rotterdam) trägt, schrieb der große Literat und Humanist:

Als Erster hatte Aristoteles mit einem Werk zur Sammlung von Sprichwörtern beigetragen. Ihm folgten Chrysispos, Zenodot und Kleanthes. Auch gibt es einige Sammlungen, die Plutarch zuzuschreiben sind. Der Athener erwähnt unter anderem Klearch den Soleer und Aristides, und weiterhin Zenodot, der die Sprichwörter von Didymos und Tarreus zusammenfasste. Bei den Bemerkungen über Demosthenes werden auch die Sprichwörter von Theophrast erwähnt. Ein sogenannter Mychon und ein Dämon werden ebenfalls als Sprichwortschreiber aufgeführt. Es existieren die Sammlung von Diogenian und außerdem eine Vielzahl von Eyschios und Souidas, die manchen zufolge Tzetzes zuzuschreiben sind.⁵

Zwei Jahre nach dem Tod von Erasmus von Rotterdam wurde die älteste Sammlung englischer Redensarten unter dem Titel *Proverbs or adagies with newe additions gathered out of the Chiliades of Erasmus* von J. Taverner in England veröffentlicht (London, 1539). Es folgte die Sammlung *Dialogue conteinyng the number in effect of all the proverbes in the englishe tongue* von J. Heywood (London, 1546), *A treasure of ancient*

adagies von T. Draxe (London, 1616), *Outlandish Proverbs* von G. Herbert (1641) und *Scottish Proverbs* von D. Fergusson (London, 1641).⁶

Zur Zeit der Türkenherrschaft in Griechenland (1453-1821), als sich die Bildung nur auf die Zentren der emigrierten griechischen Minderheit bzw. auf verschiedene griechische Gemeinden in Europa beschränkte (Venedig, Paris, Wien, Moskau), wurde in Griechenland kein herausragendes Buch über Redensarten veröffentlicht. Es wurden jedoch zahlreiche Manuskripte gesammelt (N. G. Politis erwähnt 139 Titel). Die Sammlung von 700 Sprichwörtern aus der Gegend von Ioannina, die der Mönch Parthenios Katzioulis 1715 zusammenstellte, gilt darunter als sehr bedeutend.⁷

Der holländische Literat Levinus Warner, der in Konstantinopel als diplomatischer Vertreter seines Landes tätig war, fasste im Jahre 1650 aufgrund seines Kontaktes mit den dort lebenden Griechen 750 neugriechische Sprichwörter zusammen. Diese wurden von D. C. Hesseling überarbeitet und erschienen im wichtigen vierbändigen Werk über die Sprichwörter des griechischen Volkes, das von 1899 bis 1902 von N. G. Politis in Athen veröffentlicht wurde.⁸ N. G. Politis (1852-1921) leistete einen wertvollen Beitrag zur Untersuchung der griechischen Sprichwörter und gilt als Begründer der griechischen Volkskunde. St. Kyriakides und G. Megas waren zwei weitere wichtige Forscher auf dem Gebiet der griechischen Volkskunde.

Sehr eng mit den Sprichwörtern ist in Amerika der Name des Erfinders, Gelehrten und Politikers Benjamin Franklin (1706-1790) verbunden. Franklin hat während der 25 Jahre (1733-1758), in denen alljährlich das *Poor Richard's Almanack* herausgegeben wurde, sehr viele alte und einige neue Redensarten gesammelt.⁹

Unter den späteren ausländischen Wissenschaftlern, die sich ausführlich mit dem Thema der griechischen Sprichwörter befassten, ist besonders der schwedische Parömiograf Reinhold Strömberg hervorzuheben. Sein Buch über die griechischen Redensarten wurde in Göteborg in drei Sprachen veröffentlicht: in Schwedisch (1949), in Englisch (1954) und in Deutsch (1961).

Einen großen Beitrag zur Erforschung der griechischen Sprichwörter und der Volkskunde im Allgemeinen leisteten in den letzten Jahren die beiden Volkskundler Dimitrios Loukatos und Michalis Meraklis.

Spruchwörter sind kurze, sinnkompakte, ermahnende Sätze einer Volksweisheit, die allgemein gebräuchlich wurden. Oft sind sie metrisch abgefasst und drücken auf allegorische Weise Wahrheiten aus, die das Wesen der Lebenserfahrung eines Volkes bilden. Diese volkstümlichen Sprüche haben die Absicht, satirisch bzw. spöttisch Kritik zu üben. Fast 95 % der griechischen Sprichwörter sind metrisch abgefasst. Manche